

Toen Schillebeeckx's zestigste verjaardag in zicht kwam, werd een van zijn oud-studenten die hem goed kende, gevraagd hoe volgens hem Schillebeeckx, als het aan hem lag, zijn verjaardag zou doorbrengen. Zijn eerste gedachte was dat 'de meester' die waarschijnlijk al schrijvend zou vieren: 'Die man doet bijna niets anders' (A.R. Van de Walle, in Ts.v.Theologie 1974, 463). . Geen wonder, dus, dat de zojuist uitgekomen 'Collected Works' bijna 4000 bladzijden beslaan. En toch bevat de reeks maar ongeveer 60 procent van alles wat Schillebeeckx gepubliceerd heeft; officieel heet die dan ook 'Verzamelde werken', niet *de* 'Verzamelde werken'. De resterende 40 procent van zijn werk beslaat, naast de bijna 700 blz.n van zijn 'Sacramentele heilseconomie' van 1952 (onlangs toch nog vertaald, in het Frans) boeken van hem over het huwelijk, over Maria en het 2de Vaticaans concilie, twee boeken met preken en twee delen van zijn verzamelde artikelen en nog enkele kleinere werken. Om verschillende redenen zijn die niet in de Collected Works opgenomen, ook al bestond van de meeste ervan wel een Engelse vertaling, en evenmin vindt men in de nieuwe reeks zijn vele bijdragen aan het Tijdschrift Concilium, die in het Engels al apart verschenen zijn.

Wat wél in de reeks is opgenomen zorgde overigens nog voor heel wat werk. Voor deze onderneming werden gescande teksten gebruikt, die helaas het resultaat waren van een nogal creatief programma, dat hier en daar 'different' maakte tot 'difficult', 'repaganising' ('verheidensen') tot 'repagination' oftewel herpaginering, 'member' tot 'number' en het Latijnse 'clementia' tot 'dementia'. We kunnen alleen maar hopen dat de meeste van zulke vervormingen ontdekt zijn.

Aangezien de juistheid van de vertaling van de eerste vijf delen van de reeks al in de jaren zestig en zeventig was nagezien door zijn toenmalige assistent en huisgenoot Ted Schoof, waren er 'slechts' zo'n 2600 blz.n voor dat werk overgebleven, een aantal dat kan verklaren waarom het bijna tien jaar gekost heeft om de herpublicatie klaar te krijgen. Voor het redactionele werk ging de meeste tijd zitten in de delen 'Jezus, het verhaal.' en 'Tussentijds verhaal', maar ook deel IX, over het ambt in de kerk, vroeg om speciale aandacht. De vertaling ervan vereiste speciale vertrouwdheid met de ingewikkelde rooms-katholieke theologie en praktijk van dit ambt, die men van de anglicaanse vertaler John Bowden niet mocht verwachten.

Het procedé bij dit nazien van de vertaling was gewoonlijk: de Engelse tekst lezen tot je vermoedde dat er iets was misgegaan en er wat preciezer gekeken moest worden, nu en dan zelfs zin voor zin. Dit nakijken richtte zich primair op de juistheid en adequaatheid van de vertaling, al werd de tekst soms ook wat aangepast om hem iets toegankelijker te maken. Rezen er aparte problemen, dan werd mederedacteur Bob Schreiter te hulp geroepen, die altijd snel reageerde.

Dit procedé maakte ook duidelijk dat de verschillende vertalers elk hun eigen benadering en stijl hanteerden. In het eerste deel, 'Christus sacrament van de Godsontmoeting' uit begin jaren zestig, zijn verschillende vertalers aan het werk geweest, waaronder ikzelf, onder supervisie van de bekende dominicaan Cornelius Ernst uit Sri Lanka, helaas vroeg gestorven, die ik in het studiehuis in Oxford had meegemaakt, en die Nederlands geleerd had om Schillebeeckx in diens eigen taal te kunnen lezen en voor het boek een speciale inleiding schreef. Voor de delen 2 t/m 5, thematische bundels met artikelen, was David (N.D.) Smith, een nauwkeurige en sensitieve vertaler met grote ervaring, opgedaan tijdens zijn

verblijf in Nederland na de oorlog en later door eigen studie. Ook de Zuid-Afrikaanse Marcelle Manley had een brede ervaring en bleek open te staan voor constructieve medewerking op precieze punten met degene die zij, tot mijn verbazing, 'de auteur' noemde, toen al enkele jaren overleden, - blijkbaar een gewoonte aangewend bij haar eerdere vertaalwerk. Zij vertaalde deel XI, met bijna allemaal nog onvertaalde teksten, en bewerkte ook deel VI, 'Jezus', dat vrij nauwkeurig maar wat moeizaam vertaald was door Hubert Hoskins, tot een veel leesbaarder tekst, waarvan ze nu terecht 'mede-vertaler' mag heten. Helaas is ze onlangs overleden, nog vóór het verschijnen van de serie.

Over het vertaalwerk van John Bowden (die ook als uitgever de oorspronkelijke vertaling verzorgde van de delen 7 t/m 10) was na een check van het bovenmaatse deel VII, 'Gerechtigheid en liefde', te concluderen dat zijn vertaalwerk niet alleen globaal correct was, maar ook creatief: hij maakte elliptische zinnen af, was niet bang om gecompliceerde wendingen te reconstrueren en zo de tekst te verduidelijken, zonder daar nuances aan op te offeren. M.a.w.: hij bleef denken aan de lezer. Redactionele vragen gingen bij zijn vertaling gewoonlijk alleen over termen of (kleinere) onderdelen die bleken te ontbreken. Hij had de naam zeer snel te vertalen, soms tijdens zijn dagelijkse reizen in de Londense ondergrondse, waar een woordenboek niet voorhanden was. Iets zeldzamer woorden ontgingen hem dan: het woord 'kan' werd een 'cane' oftewel rietstengel, en hij verwarde 'zegels' met 'schalen', en het woord subtiel werd eenmaal subjectief. Een tijdlang verwarde hij ook de twee woorden die maar één letter verschillen (en een klemtoon, maar dat ontging hem waarschijnlijk), nl. 'tegelijk' en '(wel) degelijk', beide graag door Schillebeeckx gebruikt.

Wat problematischer was Bowdens vertaling van de termen heil en onheil, in Schillebeeckx's Nederlands vrij neutraal van betekenis, maar vertaald als resp. 'salvation' (is als term veel actiever) en, vooral, als 'disaster' (dat 'ramp' betekent, veel te negatief; daarmee kom je als lezer in een heel ander woordveld). Bob Schreiter suggereerde 'weal and woe' als het beste equivalent, maar die woorden zijn alleen samen te gebruiken, zodat ik me moest behelpen met een aantal alternatieven. Op andere plaatsen ontbraken negatieve termen, niet alleen 'not' of 'no', maar ook de beginletters van woorden als 'unredeemed' of 'unimportant'. In het stuk over Israël en het Nieuwe Testament kreeg je het gevoel dat Schillebeeckx's nuances rond deze gevoelige kwestie wat explicieter vertaald hadden moeten worden.

In de meer diepgaande onderdelen van Schillebeeckx's analyse van het Nieuwe Testament vulde Bowden vaak te gemakkelijk de gebruikelijke Standard Revised Version van de bijbel in op plaatsen waar Schillebeeckx's tekst een andere vertaling vereiste van belangrijke nuances die hij in de tekst aanwees. Het doorzien van dergelijke teksten maakte me duidelijk dat, nog meer dan ik altijd al vermoed had, Schillebeeckx op zijn jezuïetenschool in Turnhout een formidabele kennis van het Grieks had opgedaan (op zijn school moesten de leerlingen bv. leren verzen in het Grieks te componeren). Deze deskundigheid kon Schillebeeckx ook toepassen bij zijn analyse van talrijke schriftteksten, op een wijze die, zoals zijn nieuwtestamentische collega Bas van Iersel getuigde, maakte dat bijbelgeleerden hem als hun collega accepteerden. Des te vervelender dat, in Bowdens eerdere vertaling, door diens gebruik van de traditionele RSV-versie van de bijbel veel van Schillebeeckx's genuanceerde nieuwe vertalingen uit het oog verdwenen waren. Met wat twijfel en voorzichtigheid zijn zulke plaatsen nu bijgewerkt, vooral vanuit de New English Bible.

Bij dit analytische werk hield Schillebeeckx steeds de hele context in het oog. Een van zijn grote kwaliteiten was dat hij een synthese kon formuleren van de vele, vaak verschillende deelinzichten die hij had blootgelegd. Het concentratievermogen dat daarvoor nodig was toonde hij, onbewust, toen ik hem eens Max Secklers (toen) nieuwe studie over het

geloofslicht bij Thomas van Aquino gebracht had en hij dat boek de volgende morgen niet alleen helemaal gelezen had, maar ook gevuld met zijn gebruikelijke kruisen en onderstrepingen, waarbij hij verklaarde: 'het beste boek dat ik erover gelezen heb'. Op deze wijze realiseerde Schillebeeckx, tot het eind van zijn leven, wat hij als programma geschetst had in zijn inaugurale rede van 1958: afdalen tot op het diepst van de (historische en menselijke) gegevens waar die ook te vinden waren, en dan weer naar het wateroppervlak opduiken met allerlei nieuwe inzichten en verbanden en, op grond hiervan, nieuwe interpretaties.

Men moet wel zeggen dat Schillebeeckx's manier om zulke nieuwe interpretaties te bereiken een heleboel tekst opleverde, waarin hij, telkens opnieuw, probeerde te formuleren alwat hij gevonden had tot een 'opgevolde' synthese. Deze zoektocht uitte zich ook in een typisch gebruik van 'pleonasmen', bv. 'geloofscredo', of de uitspraak dat God geen 'reserve vervanger' is ten dienste van mensen, - een manier, zei hij zelf, om bij wat hij te zeggen had elke vorm van dubbelzinnigheid te vermijden.

Door zo te werk te gaan toonde Schillebeeckx dat hij niet echt een schrijver was, maar eerder een spreker, een docent of predikant: wanneer hij niet tevreden is met een geschreven tekst, probeert hij die niet te verbeteren door erin te schrappen en woorden te vervangen, maar voegt hij er een nieuwe zin aan toe die volgens hem beter of duidelijker is, tot hij alles geformuleerd heeft, zij het in niet weinig woorden. Vandaar hoor je ook telkens het advies: lees dóór in Schillebeeckx' teksten: er komt wel een zin die ook de eerdere tekst verduidelijkt.

Om deze reden geldt hij in zijn publieke spreken ook als '(te) 'stevig, of te expliciet, terwijl hij in persoonlijk contact vrij weerloos blijkt te zijn, altijd bereid om nieuwe interpretaties of nieuwe projecten onder ogen te zien, ook als hij er eigenlijk geen tijd voor kon vrijmaken. Hij kon tegenover mensen met wie in gesprek was maar moeilijk 'nee' over zijn lippen krijgen. Deze twee kanten van zijn persoonlijkheid lijken mij te verklaren waarom hij ook aan latere generaties nog heel wat te zeggen heeft.

Ted Mark Schoof o.p.